

O DVOJEZIČNOJ LEKSIKOGRAFIJI NA LEKSIKOGRAFSKI NAČIN

Marko Samardžija, *Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik*,
Matica hrvatska, Zagreb, 2015., 599 str.

Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik (2015.) autora Marka Samardžije suvremeno je dvojezično leksikografsko djelo s težištem na objasnidbenoj sastavnici materinskoga jezika koja se nadodaje polaznomu leksiku srpskoga jezika. Time se razlikuje od hrvatskoga leksikografskog naslijeđa, opsežna *Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika* Vladimira Brodnjaka (1993.), a koji je predšasnika imao u neveliku djelu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940.) Petra Guberine i Krune Krstića (prvi dio te knjige sadržava Guberininu *Lingvističku raspravu o hrvatskom književnom jeziku*, drugi dio zajednički rad dvojice autora *Rječnik razlika između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*) te donekle u poglavlju *Serbizmy i kroatyzmy* djela *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego* (1939.) Julija Benešića. Izbor je rječničkih natuknica, ali i sama ideja dvojezičnoga rječnika srpskoga i hrvatskoga jezika, zbog posebnosti povijesnih, političkih i drugih prilika, privlačio posebnu pozornost stručne i ostale javnosti. A među posljednjima, osvjedočili smo se i prigodom objave ovoga rječnika, premda u sasvim drugačijem izvanjezičnome kontekstu, nažalost i regeneriranja one kritike koja *a priori* propušta leksikografsko djelo razglobiti prema podesnim kriterijima, već isključivo ideološkima, negirajući time da je sastavljanje rječnika, uz to što je mukotrpan i dugotrajan posao, i umijeće koje ima svoje imanentne metode i kriterije s pomoću kojih se nastoje ispuniti raznolike komunikacijske potrebe jezičnih zajednica preobražljive dijakronijskim i sinkronijskim mijenama. Dok se duga, gotovo petstoljetna tradicija rječničkoga sastavljanja u nas u novije doba obogatila većim brojem rječnika područno i funkcionalno ograničenoga, stručnoga i frazeološkoga hrvatskog leksika te jednojezičnih rječnika različite namjene i opsega, od kojih su neki svojom obuhvatnošću i metodološkom usustavljenošću razmaknuli dosadašnje granice naših jednojezičnih leksikografskih izdanja, u dijelu se javnosti zaboravilo da leksikografska djelatnost obuhvaća i sastavljanje dvojezičnih rječnika u kojima se leksik materinskoga jezika ne "omjera" o neki od prestižnih europskih jezika, već o leksik tzv. manjih jezika s kojima ga vežu povijesni i drugi do-

diri te zemljopisna blizina. U tom kontekstu ne čudi što vrijedni doprinosi hrvatskoj dvojezičnoj leksikografiji, *Hrvatsko-albanski rječnik* (2010.) i *Hrvatsko-makedonski rječnik* (2015.), nisu dobili ni približno javnoga prostora kao *Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik*, a ni to što je onkraj takva razmišljanja ostala činjenica da se dio aktualne europske rječničke prakse temelji upravo na dvojezičnim rječnicima tipološki srodnih jezika, primjerice bjeloruskoga i ruskoga, ruskoga i ukrajinskoga te bugarskoga i makedonskoga jezika (ti su dvojezični rječnici, *nota bene*, navedeni u popisu literature *Srpsko-hrvatskoga objasnidbenoga rječnika*). Iako komunikacijska praksa nedvojbeno odražava i odražavala je načine na koje razlike u leksiku mogu otežati razumijevanje među govornicima dvaju srodnih jezika, leksikografska su i druga jezikoslovna djela, kad je riječ o razlikama srpskoga i hrvatskoga leksika, u prošlosti bilježila nešto drugačiju situaciju, koja nije odgovarala zatečenu jezičnom stanju. Toj je problematici posvećeno nekoliko potpoglavlja *Uvoda Srpsko-hrvatskoga objasnidbenog rječnika* te se u njima daje kratak pregled leksikografskih djela dvadesetoga stoljeća i obrazlaže zašto se »do kraja osamdesetih godina nisu stekli nikakvi uvjeti za slobodan, ozbiljan, stručno utemeljen razgovor o leksičkim razlikama između hrvatskoga i srpskoga«.

Srpsko-hrvatski objasnidbeni rječnik autorsko je djelo koje obuhvaća šest tisuća dvjesto pedeset i jednu rječničku natuknicu, a koje su u rječnički korpus uvrštene prema kriteriju otežane razumljivosti, često i nerazumljivosti, leksičke i semantičke, suvremenim govornicima hrvatskoga jezika. Iz toga proizlazi da mu je namjena biti, kako autor navodi, objasnidbeno pomagalo svima onima koji žele odagnati poteškoće nedovoljnoga razumijevanja pojedinih dijelova srpskoga leksika. Da bi se što je moguće više zadovoljilo potrebe korisnika, u rječniku se donosi nekoliko korisnih dodataka: grafijski dodatak, u kojem se slova srpske ćirilice donose u istim redcima uz latiničke ekvivalente (str. 23.), te popis najčešćih zemljopisnih naziva (str. 593. – 597.). Tim je dvama dodatcima uokviren rječnički korpus, a koji, uz predgovor (str. 5. – 12.), popis kratica (str. 15. – 16.), priređivačeve napomene (str. 17.), popis leksikografskih djela korištenih u izradbi rječnika (str. 19. – 22.) te slikovne priloge na početku svakoga slova kojima se ilustrira neka od znamenitosti srpske kulture ili povijesni podatci i daje popratni tekst, čini oveću građu uspjele preglednosti, konciznosti i jasnoće leksikografskoga opisa. Izvori iz kojih su ekscerpirani obrađeni leksemi pisani su i govoreni, obuhvaćaju jezik književnih djela te novinarskih tekstova i emisija. U tom izvorišnom opsegu, u kojem je i jedan od najpropulzivnijih funkcionalnih stilova kad je riječ o leksičkim promjenama, trijažom, ovisno o autorovu izboru, mogu biti obuhvaćeni standard-

noneutralni, ali i izvanstandardni leksemi. U ovom je rječniku zastupljeno oboje, što bitno određuje strukturu abecedarija kao neisključiva popisa suvremenoga jezičnoga stanja, pa je njime obuhvaćen opći, specijalizirani te vremenski, prostorno i stilski raslojen leksik. Konceptija rječnika jasna je i dosljedna — da bi se donijele istovrijednice ili objasnidba značenja u hrvatskome jeziku u slučajevima kad u njemu nema istovrijednica, polazišni je srpski leksik određen prvo prema svojem standardu, tj. standardnojezičnom pripadnošću ili nepripadnošću. Svi se srpski leksemi donose dvopismeno, latinicom i ćirilicom, potom se donose pripadajuće gramatičke odrednice, oznake struke — kad je riječ o terminologiziranome leksiku, ondje gdje je riječ o posuđenicama etimološke oznake, te leksičko-semantičke odrednice kojima se daju podatci uporabne ograničenosti pojedinih leksema, a tim se odrednicama bilježi i ograničena uporaba hrvatskoga leksika. Leksikografska obradba u rječniku time je obilježena dvostrukim nastojanjima: s jedne strane da se srpskomu leksiku pristupa iz gledišta suvremene jezične prakse te da se leksemima unutar rječničke natuknice, kad je to potrebno, pridružuju odgovarajuće leksičko-semantičke odrednice kojima se naznačuje njihov današnji odnos prema standardu, a s druge da se isti kriterij davanja podataka o proširenosti uporabe istovrijednica primijeni unutar hrvatske kolone. S obzirom na to da je razmjerno velik broj obrađenih leksema izvan standardnojezične uporabe u srpskome jeziku, mnoge lekseme, u jedinome ili u nekome od njihovih značenja, prati obilježje uporabne ograničenosti — funkcionalne (kolokvizalizmi, žargonizmi), vremenske (zastarjelice), prostorne (regionalizmi) i stilske (ironično, pogrdno, šaljivo značenje), ali ta određenja ne opterećuju praćenje nizanja podataka leksikografskoga opisa. Dosljedno proveden kriterij smještanja leksema u standard ili izvan njega, koji karakterizira metodologiju ovoga rječnika, osobito je važan u primjeni odabranoga kriterija leksikografskoga opisa. U obradbi se standardnoneutralnih srpskih leksema donose podatci o hrvatskim standardnoneutralnim jednakovrijednicama, ondje gdje ih ima, ali i regionalnim leksičkim osobitostima hrvatskoga jezika. Primjerice, u natuknici *rabadžija*, nakon osnovnih gramatičkih podataka i etimološke odrednice, donose se ekvivalenti u hrvatskome *vozar*, *prijevoznik*, potom se navode i regionalizmi podudarna značenja — *foringaš* i *furman*. Isti postupak rabi se i uz strukovno nazivlje u srpskome: uz leksem *miro*, primjerice, koji pripada pravoslavnomu nazivlju, etimološki i grecizmima u srpskome jeziku, donose se tri značenja: 1. »sveto ulje«; 2. »sveta potvrda; krizma; *reg* firma«; 3. »tekućina koja istječe iz moći velikih svetaca«. Pokadšto su standardno neutralan oblik u srpskome jeziku i njegov regionalni oblik u hrvatskome podjednaki, primjerice

u leksemu *bešika*² »zipka, kolijevka; *reg bešika*«, a uz neke srpske regionalizme navedene su hrvatske standardne istovrijednice pa se tako uz srpski leksem *gidža* na desnoj strani navode leksemi *trs* i *čokot*. Navedeni primjeri ilustriraju na koji način rječnik sadržava relevantne podatke o različitoj, često neekvivalentnoj obilježenosti dvaju jezika, čime se upućuje na različite kodifikacijske procese koji su oblikovali standarde dvaju jezika i zbog kojih je dijelom otežano razumijevanje dijela njihova leksika.

S obzirom na to da je rječnik eksplikativne naravi, u njemu se uz srpske lekseme donose osnovni gramatički podatci: uz imenice oznaka roda, kad je potrebno i genitiv jednine te nominativ množine, uz glagole oznaka vida (svršenost, nesvršenost) i dvovidnost te prvo lice jednine prezenta, uz pridjeve oblici roda te odrednice za ostale vrste riječi. Tim gramatičkim paradigmama, na mjestu vodoravnoga nizanja u rječniku, kad je riječ o posuđenicama, uz nosivu natuknicu prethode etimološke oznake, jezik podrijetla ili kontaktološki podatak (tj. navođenje jezika posrednika, potom i jezika podrijetla). Među zastupljenim leksemima stranoga podrijetla pretežito je riječ o onima preuzetima u srpski iz grčkoga jezika, velikim dijelom unutar pravoslavnoga nazivlja, što i korespondira s u predgovoru najavljenim autorovim posebnim posvećivanjem pozornosti religijskoj kršćanskoj podnomenklaturi. Potom prevladavaju turcizmi, posebice u postorno i vremenski ograničenu leksiku, a znatan dio u povijesnome i etnološkome nazivlju čine leksemi kojih je etimologija kontaktološki turska (arabizmi i perzijanizmi). Slijede staro(crkveno)slavenizmi, rusizmi, germanizmi i anglizmi, a od posljednjih najčešće žargonski i kolokvijalno obilježen leksik u kojem se odražava suvremena jezična praksa pod utjecajem prevladavajućega utjecaja *linguae francae* globalizacijskih procesa. Valja napomenuti da je u rječniku razmjerno mali broj natuknica jednoznačno nepotvrdive etimologije. Gdje se donosi podatak dvostrukoga kolebanja (primjerice imenica *ajkula* ima etimološku oznaku >bug? rus?<), češće podatak o jednome mogućem jeziku (imenica *pampur* s oznakom >fr?<), a jedinstven slučaj natuknica je *cibizar* kod koje se unutar grafičkih znakova za etimologiju, autorovom konvencijom, navodi samo oznaka nejednoznačnosti u literaturi u potvrđivanju njezine etimologije.

Rječnička je natuknica pregledna i sažeta, objašnjenja jasna i precizna, često u obliku jednostavnih rečenica ili sintagma, a upućivanja jednovrsna te se njima korisnika navodi na natuknicu uz koju je objašnjeno značenje (ili dane istovrijednice), ili se unutar definicije, obično u strukovnome nazivlju, upućuje na one natuknice koje se značenjski vežu uz nju. U rječniku je dosljedno provedena hijerarhizacija značenja u onim natuknicama u kojima bi upravo zbog višeznačnosti moglo biti poteškoća u njihovu

razumijevanju. Kriterij obradbe kod takvih natuknica takav je da se prednost daje općeneutralnomu značenju, potom prenesenim i drugim stilski obojenim značenjima, a na posljednjem mjestu u značenjskom raslojavanju navodi se terminološko.

Znatan dio rječničkih natuknica pripada nekoj od skupina stručnoga nazivlja u srpskome jeziku (botaničkomu, kemijskomu, pravoslavnomu, medicinskomu, vojnomu i drugomu) te se, nakon odgovarajuće strukovne odrednice, donose istovrijednice u hrvatskome, kojih u nekim slučajevima ima više. Primjerice srpski botanički naziv *raskovnik* ima tri istovrijednice u botaničkoj nomenklaturi u hrvatskome jeziku (*timoj*, *uskolisni gladac* i *kozlačica*), uz koje se, kao i uz zoologijsko nazivlje, donose latinski nazivi. Kadšto se ta značenja popisuju do istoga semantičko-morfološkoga oblika u hrvatskome jeziku, čime se korisniku daje raspon značenja kojim se odagnavaju eventualne poteškoće u njegovu razumijevanju. Tako se u natuknici *zlatača* donose tri objašnjenja njezina značenja u hrvatskome: dva kojima se eksplicira razlikovni opseg semantičkoga polja (1. »vrsta zimske jabuke« i 2. »vrsta zimske kruške«), te treće značenje u kojem se korisnika podsjeća na isti semantičko-morfološki oblik u botaničkoj nomenklaturi hrvatskoga jezika — *zlatača* (*Boletus chrysenteron*). Time se u dijelu rječničkih natuknica upućuje na nepodudaranja opsega semantičkih polja u strukovnome jeziku dvaju jezičnih standarda, a u vezi s time je osobito korisno donošenje sinonima katoličkoga nazivlja uz objašnjenja nekih pravoslavnih naziva (*mesecoslov*, *večernje* i drugo), kao i uvrštavanje onih leksema koji, unutar kršćanskoga nazivlja, postoje u oba jezika, ali s različito definiranim značenjskim poljem.

Rječnik nastoji popisati i sličnosti između standardnoneutralnoga leksema s jedne strane te funkcionalno raslojenoga s druge, donoseći, kad god je to moguće, podatke o raslojenom leksiku hrvatskoga jezika, a koji značenjski odgovara objašnjenomu leksemu (primjerice, u rječničkoj natuknici *penaltik*, koja nosi odrednicu športskoga nazivlja, donosi se značenjski ekvivalent u hrvatskome — jedanaesterac, potom definicija »u nogometu kazneni udarac sa 11 metara nakon prekršaja u vlastitom šesnaesteracu« te hrvatski kolokvijalizam *penal*). Dio rječničkih natuknica koji zahtijeva nešto opširniju objasnidbu, uz pravoslavno nazivlje, svakako je onaj koji pripada povijesnomu nazivlju (*dražinovac*, *graždanka*, *Obznana*, *ustavobranitelj*, *vučićevac* i druge), u kojima je eksplikacija odmjerena, sažeta i jasna, što je jedna od dosljednih odlika ovoga u naravi deskriptivnoga rječnika. U namjeri da se u rječniku donesu podatci vezani uz čestotnost ustaljenih veza leksema, rječnička natuknica nakon gramatičkih podataka integrira kategorije kolokacija i frazema koje prate načelo rječničke funkcije

onalno-stilske raslojenosti i hijerarhiziranja značenja. Tako se u natuknici *bre* daju podatci najčešćih sveza riječi u koje ulazi taj srpski uzvik, među kojima, u hijerarhiji navođenja na posljednjem mjestu, i one žargonske. U kategoriji kolokacija u rječniku navode se i višočlani nazivi kojima su, kad god je to autor ocijenio potrebnim, pridodana sažeta objašnjenja, posebice kad je riječ o pravoslavnim, povijesnim i vojnim nazivima. U rječniku su i podatci vezani uz frazemske veze podložni načelu uporabnoga leksičkoga raslojavanja pa se u natuknici *bežanija*, primjerice, u frazeologiji donosi frekventan primjer iz srpskoga žargona — *majka Bežanija* u značenju »bježanje s nastave«, kojemu se pridodaje žargonski ekvivalent *markiranje*. Napomenimo i to da se kao rječničke natuknice pojavljuju i osobna imena, etnici, toponimi, nazivi za blagdane te kratice uz koje se donose objašnjenja.

Naposljetku, valja nam zaključiti da je ovim dvojezičnim rječnikom hrvatska leksikografija obogaćena korisnim izdanjem u kojem se odgovorno uspostavlja pravilan odnos između standardnih i nestandardnih leksičkih sastavnica srpskoga i hrvatskoga jezika, naznačuju njihove paralelne razlike te daju odgovarajuća objašnjenja koja će zadovoljiti one koji, tražeći leksičko-semantičku pomoć, posegnu za njime.

Ljubica Josić